

RAINER MARIA RILKE – HET EEUWIG KOMENDE DAT IN KRINGEN GAAT

1. Inleidend woord

Lieve mensen, van harte welkom in deze derde zomerdienst rondom uitgelezen teksten van allerlei soort die om de een of andere reden tot de verbeelding spreken. Het is nu echt bijna vakantie. Veel mensen zoeken tijdelijk een andere plaats op, om gewoon te *zijn*, om afstand te nemen van zorg en plicht, maar ook om dichterbij te komen, bij de dingen in de natuur, bij de mensen om je heen, bij wie je zelf bent. We lezen deze weken teksten die daar bij aansluiten. We zongen het eigenlijk al. Een landschap dat meer ruimte is dan te zien is. Een zoen, zoveel meer dan de perfecte vorm van de lippen. Maar wat is dat “meer”, die ervaring van ruimte die niet te zien is? Is het alleen een gevoel? Of is het ook werkelijk iets? Een lichtgestalte misschien, uit dromen, uit schaduw van dood. Voor vandaag heb ik een paar gedichten gekozen van Rainer Maria Rilke. Iemand die de innerlijke ruimte en de wereld om hem heen heeft ervaren als iets mysterieus. Voor hem is die lichtgestalte vaak een engel, een vreemd-vertrouwde figuur die hem soms bang maakt, soms troost biedt, soms ook richting geeft. Hij bevindt zich op een grens van uiterlijk en innerlijk, maar ook van leven en dood. De teksten van Rilke kunnen ons gevoelig maken voor dit soort grenzen. En ze helpen ons om de symboolkracht te zien van eenvoudige dingen, van een bloem die ontluikt, een roos die zijn innerlijk prijsgeeft, als hij zijn oogleden opent.

*Zomer: voor enkele dagen
tijdgenoot van de rozen te zijn;
inademen wat zweeft rond
hun ontloken zielen.*

*Van elk die sterft
een vertrouweling te maken
en deze afwezige zuster
overleven in andere rozen.*

***

2. Teksten van en over Rilke

Een altijd zoekende ziel, een rusteloos en overgevoelig mens was Rilke. Hij werd in 1875 geboren in Praag. Zijn vader had het liefst van hem de legerofficier gemaakt die hij zelf had willen worden, maar niet geworden was. En tegenover de strenge levenshouding van deze vader was er de dromerige en sentimenteel-religieuze levenssfeer van zijn moeder. Twee werelden, voor zijn gevoel onverenigbaar. Als hij na vier jaar zonder diploma de militaire school verlaat voelt hij zich uitgeblust, lichamelijk en geestelijk misbruikt. “Verzwakt en beschadigd stond ik voor de steilste wanden van mijn toekomst”. Die toekomst begint eigenlijk pas als hij naar München is verhuisd en daar zijn eerste gedichten en verhalen schrijft. Ze vallen in goede aarde. Hij blijkt een virtuoos te zijn in het plooiën van de taal: hij kan gedachten, gevoelens en droombeelden vertolken, precies zoals het heersende romantische levensgevoel dat wil in de jaren rond 1900. In literaire kringen ontmoet hij Lou Salomé – een twaalf jaar oudere, onconventionele vrouw, een persoonlijkheid die diverse Europese kunstenaars fascineerde, vriendin van Nietzsche en later van Freud, iemand met een diep psychologisch inzicht. Zij peilt voor het eerst wat er in de duistere ziel van Rilke omgaat. Het is voor hem het heftige begin

van een eerste echte liefde. Zij boort in hem de bron aan waaruit een stroom van vele brieven en literaire werken voortkomt, ook al blijft de relatie maar een paar jaar bestaan. Lou Salomé is voor hem als een moeder, geeft hem een nieuwe naam, niet meer René, maar Rainer Maria Rilke; en ze neemt hem mee naar haar geboorteland Rusland. Een openbaring voor hem. Alsof het weidse landschap, de brede rivieren, de steden, de taal, maar ook “het afwachtende karakter van de Russische mens” perfect passen bij wat hij innerlijk voelt. Een onmetelijke ruimte, die hij associeert met God. Een gevoelsstroom die ergens naar op weg is, ook al weet hij niet precies waar naartoe.

Het is vanuit deze religieuze gevoelsstroom, vanuit dit “zingende hart”, dat Rilke begint aan het schrijven van zijn *Stundenbuch*, letterlijk vertaald *Getijdenboek*. Het zijn geen gebeden, zelfs geen christelijke teksten, maar gedichten die cirkelen rondom het geheim dat hij nog steeds wel God noemt. Het beeld van een groter wordende cirkel zal hij zijn leven lang gebruiken, om uit te drukken hoe hij dat aanvoelt: het verband tussen de diepte of de ruimte in de eigen ziel en de grootsheid van het mysterie dat hij in de zichtbare werkelijkheid herkent. De ik-figuur in het *Getijdenboek* is een biddende monnik, of een eenzame pelgrim, of een schilder van ikonen, of de bouwmeester van een kathedraal. Maar het gaat die ik-figuur steeds om dat grote geheim, dat je alleen omcirkelen kunt:

*In groeiende kringen leef ik mijn leven
Ze strekken zich over de dingen uit.
De laatste voleinden is mij niet gegeven
wellicht, maar 'k waag het met hart en met huid.*

*In kringen rond God, de oeroude burcht,
beweeg ik mij zwevend al eeuwen lang,
niet wetend: ben ik een valk, het gerucht
van een storm of een verheven gezang.*

Rilke was onder de indruk van de sfeer van heiligheid die hij leerde kennen in de Russisch-Orthodoxe kerken. Een wand, rijk versierd met ikonen, maakt de altaarruimte onzichtbaar, onttrekt de plaats van het allerheiligste aan het oog. Voor hem is die ikonenwand symbool geworden voor de ongrijpbaarheid, de ongenaakbaarheid van God. Juist de overdaad aan beelden laat zien dat het mysterie zelf niet in beelden is te vangen. Het is misschien, soms even, te ervaren. En als wij proberen die ervaring te verbeelden of uit te drukken, dan is dat zelf iets heiligs, iets dat niet alleenmaar voortkomt uit onszelf.

*Uit eigen kracht je schilderen mag nooit,
jij deemsterende oorsprong van de morgen.
Wij toveren uit oude kleurenschalen
dezelfde strepen en dezelfde stralen,
waarin de heilige je eens verzwөөg.*

*De beelden die wij voor je maken zijn als wanden.
Er staan reeds duizend muren om je heen.
Zodra je openlijk voor oog en hart verschijnt,
begint het vroom verhullen weer van onze handen.*

Steeds opnieuw begint die scheppingskracht in ons. Voor Rilke is God dan ook niet alleen mysterieus en onzichtbaar, maar ook heel nabij, gewoon en menselijk nabij, in onze handen, in wat wij doen en maken, in wie we zijn voor elkaar. Van dit doen is God de eerste oorsprong. In dit doen komt God ook aan het licht als onze toekomst, als een komende God, een God waar wij ruimte voor maken bij ieder nieuw begin. In een brief aan een jonge dichter schrijft hij: “Als het angstig en pijnlijk voor u is om aan uw jeugd te denken, omdat u niet meer in God kunt geloven die daar overal in voorkomt,

vraag uzelf dan af of u God werkelijk hebt verloren. Waarom denkt u niet dat Hij degene is die komen zal, die al in de eeuwigheid komende is, de toekomstige, de uiteindelijke vrucht aan een boom waarvan wij de bladeren zijn? (...) We kunnen beginnen met het geringe, met het onbeduidende, als het maar met liefde gebeurt. Met het werk en met het rusten erna, met een zwijgen of met een kleine eenzame vreugde, met alles wat wij alleen, zonder deelgenoten en volgelingen doen, beginnen wij aan Hem.”

En toch is het niet zo, voor Rilke, dat wij in dit eenvoudige doen God voorhanden hebben. Er is ook zoiets als de vreemdheid van het kwaad, een breuk of een inbreuk in een goedheid die er eerst en altijd is geweest.

*Ik lees het wakker uit je woord,
uit het verhaal van de gebaren
waarmee je handen om wat wordt
zich rondden, grenzen leggend, warm en wijs.
Je luide stem zei leven en je zachte sterven
en steeds opnieuw herhaalde je: bestaan.
Doch voor de eerste dode kwam de moord.
Dan liep een scheur doorheen je rijpe kringen,
een kreet steeg op
en rukte stemmen weg
die zich maar pas verenigd hadden
om jouw naam te zeggen,
om je te dragen
brug over elk ravijn –*

*En wat ze sindsdien stamelden
zijn stukken
van je oude naam.*

***

In 1902 reist Rilke voor het eerst naar Parijs, om de beroemde beeldhouwer Auguste Rodin te ontmoeten en een boek over hem te schrijven. Dit betekent opnieuw een ommekeer in zijn leven. Allereerst die grote stinkende stad: “Zo, dus hierheen komen de mensen om te leven, ik zou eerder denken dat hier gestorven werd.” Voor zijn dichterschap is de ontmoeting met Rodin bepalend geweest: een imponerende figuur, een man die hard werkt, zonder compromis, met maar één doel voor ogen: dat het beeld dat hij maakt, het stuk steen dat hij vorm geeft, gaat leven, uit zichzelf. Door zich te verdiepen in de manier van werken van Rodin heeft Rilke leren zien. “Het was niet meer de een of andere lichtval die bewoog zoals hij het graag wilde, het was *het licht van dit ding*, er zo toe behorend alsof het ervan uitstraalde”. Dat is wat Rilke nu ook zelf wil bereiken, in zijn gedichten. In zijn manier van kijken draait iets radicaal om. Het gaat niet meer naar binnen, maar naar buiten. Niet meer een stroom van gevoelsbeelden over de wereld uitstorten, maar de mensen en de dingen eerst waarnemen, zo intens waarnemen, dat ze echt binnenkomen, zoals ze zijn. Hij schrijft in die periode: “Ik leer zien. Ik weet niet waaraan het ligt, alles gaat dieper bij me naar binnen en blijft niet staan op de plek waar het vroeger altijd ophield. Ik heb een innerlijk waar ik niets van wist. Alles gaat daar nu heen. Ik weet niet wat daar gebeurt.”

De gedichten die Rilke na deze ervaringen schrijft noemt hij niet voor niets Neue Gedichten. Het zijn “dinggedichten”, geconcentreerd gericht op een object. Ze zijn steeds strakker van vorm, steeds compacter en raadselachtiger van betekenis, ze verwijzen naar ervaringen waar je als lezer eerst enige kennis van moet hebben om ze te kunnen volgen.

Rodin werd voor hem als een vader. Hij nam Rilke diverse keren mee naar de kathedraal van Chartres. Misschien kent u die: hoog verheven boven de kleine oude stad. Hij schrijft erover: "De eerste indruk, hoe het gebouw zich verheft als in een grote mantel, en dan het eerste detail, een verweerde slanke engel, die een zonnewijzer voor zich houdt, met daarop te zien het hele uurverloop van de dag, en daarboven zie je, nog oneindig mooi in zijn verval, het diepe glimlachen van zijn vredig dienende gezicht, als de hemel die zich spiegelt. (...) Toen wij bij de kathedraal aankwamen, kwam er opeens een wind, als een heel groot iemand, om de hoek van de engel en ging onverbiddelijk door ons heen, scherp en snijdend." Het gedicht dat hij erover maakte balanceert tussen voelen en denken, tussen eeuwigheid en ogenblik.

L'ANGE DU MÉRIDIDIEN

Chartres

*Bij storm die rond de stoere kathedraal
raast, als een loochenaar die denkt en denkt,
voelt men te inniger, als men eenmaal
jouw glimlach ziet, hoe die ons nader wenkt:*

*engel die glimlacht, voelende figuur
wiens mond uit honderd monden lijkt gemaakt:
zie je niet hoe voor jou elk mensenuur
los van de volle zonnewijzer raakt,*

*waar al de cijfers van de dag gelijk
staan aangebracht, intens in evenwicht,
als waren alle uren rijp en rijk.*

*Wat weet jij, ding van steen, van ons bestaan?
En reik je met nog hemelser gezicht
misschien de nacht je zonnewijzer aan?*

De nacht – het is steeds in de nacht dat de hemel en de aarde elkaar het dichtst naderen. En dat is voor de dichter geen prettig gevoel. De engel wordt geleidelijk een persoonlijke gestalte die beweegt, waarmee je kunt vechten, een onbepaalde kracht die in je doordringt, niet meer alleen de van eeuwigheid glimlachende figuur. In het volgende gedicht is hij niet meer de trooster die voor jou de last van het tijdelijke draagt, maar de ander in jezelf, die je als het moet op eigen benen zet, die je aards en menselijk maakt, die je noemt bij je naam, die je "uit je vorm doet breken".

DE ENGEL

*Met een licht nijgen van zijn hoofd versmaadt
hij alles wat hem inperkt en verplicht;
want door zijn hart gaat, machtig opgericht,
het eeuwig komende dat in kringen gaat.*

*Het hemelruim staat voor hem vol figuren
en ieder kan hem roepen: kom, sla acht –
Geef aan zijn lichte handen niets te beuren
uit jouw bezwaarde hand. Anders, bij nacht,*

*zouden ze jou in het gevecht niet sparen
en raasden ze het huis door als een storm
en grepen jou, of ze je schepper waren,
en braken jou naar buiten uit je vorm.*

Nog weer jaren later heeft Rilke opnieuw een bijzondere ervaring in de tuinen van het schitterend gelegen slot van Duino aan de Adriatische zee. Hij heeft een gevoel in de wind een stem te horen. Wat hij meteen daarna opschrijft maakt duidelijk dat hij van een romantische dromer een moderne dichter is geworden.

*Wie, al zou ik roepen, vernam uit der engelen koren
mijn stem? En gesteld dat er onverwachts
een mij ter harte nam: aan zijn sterkere wezen
zou ik vergaan. Want het schone is niets
dan het juist nog door ons te verdragen begin der verschrikking,
en wij bewonderen het zo omdat het, onaangedaan, versmaadt
ons te vernietigen. Schrikwekkend is iedere engel.*

Voor de moderne mens die Rilke geworden is, heeft het mysterieuze in de werkelijkheid iets huiveringwekkends gekregen. In eerste instantie zijn wij geneigd ons daarvoor af te sluiten, ook nu nog: wij omringen ons met schermen en laten de aarde en de mensen niet toe in ons hart. Rilke zegt ons: juist daar, in het hart, in het *Weltinnenraum* van de mens, kunnen wij de dingen omvormen, we kunnen ze onzichtbaar herscheppen en zo het mysterie zelf ons eigen maken.

*Prijs den engel de wereld. (...)
Toon hem het eenvoudige, dat gevormd van geslacht op geslacht,
als iets van ons bestaat, vlak bij de hand en in 't oog.
Zeg hem de dingen.
Hun vergankelijkheid vertrouwt aan ons, allervergankelijksten, het reddingswerk toe.
Willen, dat wij hen in het diepst van ons onzichtbare hart
herscheppen – o oneindig! – in ons. Wie wij tenslotte ook zijn.*

*Aarde, is dit niet wat gij wenst: onzichtbaar
in ons verrijzen? – Is het uw droom niet
ooit onzichtbaar te zijn? – Aarde! Onzichtbaar!
Is verinnerlijking niet uw enige dringende opdracht?*

Het is misschien voor Rilke geweest zoals voor Jacob in zijn gevecht met de engel (Gen. 32). Eenzaam en in de nacht is hij overgeleverd aan die vreemde gestalte, die hem tenslotte zegent en een nieuwe naam geeft. Hij heeft oog in oog gestaan met God en is toch in leven gebleven. En zodra hij de Jabbok is overgestoken, in vrijheid zijn broer tegemoet, ziet hij de opkomende zon.

***

Voor het tafelgebed:

*Ik vind je, God, in al de dingen
waarvoor ik goed en als een broeder ben;
als zonnend zaad rust je in de geringe
en in de grote ben je groot met hen.*

*Dit is het wonderbare spel van krachten:
dat zij zo dienend door de dingen gaan,
in woltels stijgen, zwindend in de schachten
en in de kruin herrezen opengaan.*

Bij de voorbeden:

*Laten we niet van jou spreken
Jij bent onuitsprekelijk van nature.
Andere bloemen sieren de tafel,
jij tovert haar om.*

*In een simpele vaas gezet
verander je alles op slag:
misschien is het dezelfde zin,
maar gezongen door een engel.*

Germain Creighton

Gebruikte literatuur:

Rainer Maria Rilke:

- *Het Getijdenboek*, vert. Piet Thomas, Ten Have, 2004
- *De rozen*, vert. Maria de Groot, Ten Have, 2002
- *Nieuwe gedichten*, vert. Peter Versteegen, Atheneum, 2010
- *De Elegieën van Duino*, vert. W.J.M. Bronzwaer, Ambo 1978
- *Een handvol innerlijkheid, keuze uit brieven en prozateksten*, vert. Pim Lukkenaer, nawoord van Jelle van der Meulen.
- *Brieven aan een jong dichter*, Balans, 1991

Philippe Jaccottet, *Rilke*, coll. Monographie, Seuil, 2006